

הארץ

ספרים

איזה צורר נפלא!

על סרטו של דני לוי, "הפיהרר שלי", ועל היטלר כקורבן

זהר שביט

13 בפברואר 2007

באולם בית קולנוע ברחובה הראשי של פרנקפורט ראיתי בשבוע שעבר את אדולף היטלר נולד מחדש כדמות מעוררת חמלה ואהדה. זה קורה בסרטו של הבימאי היהודי-הגרמני דני לוי, "הפיהרר שלי" - האמת האמיתית ביותר על אדולף היטלר". הסרט מפגיש בדמדומי הרייך השלישי בין הפיהרר לאדולף גרינבאום היהודי, שחקן ופרופסור לדרמטורגיה הנשלף על ידי יוזף גבלס ממחנה הריכוז זקסנהאוזן כדי להחיות באדולף האחר, לקראת נאום גורלי בברלין, את חדוות המנהיג הגדול, את ששון המחוות המהפנטות. בשבועיים הראשונים להקרנתו צפו ב"פיהרר שלי" חצי מיליון צופים בגרמניה, ואף שעורר גם ביקורת נוקבת, הוא התקבל בקרב האליטות הגרמניות כלגיטימי.

"הפיהרר שלי" הוא אחד מכמה סרטים שיצאו לאקרנים בשנים האחרונות, המספרים את סיפור העבר הגרמני מנקודת מבט המבחינה בין הנאצים לבין הגרמנים, ומציגים את הראשונים באור סלחני ואת האחרונים כקורבנות. קדמו לו "הימים האחרונים של סופי שול" ו"הנפילה", אחד הסרטים המצליחים ביותר בתולדות הקולנוע הגרמני, ששירטט באמפתיה את נפילת הנאצים. לצדם הציגו באחרונה טקסטים רבים - סרטי טלוויזיה, סרטים דוקומנטריים, רומאנים

למבוגרים וספרים לילדים - את הגרמנים כקורבן העיקרי, לעתים הבלעדי, של הרייך השלישי.

הנרטיב הזה החל להיבנות לא בשנים האחרונות, לאחר איחודה של גרמניה, אלא הרבה קודם לכן, מיד לאחר מלחמת העולם השנייה. סיפור-העל של הגרמני כקורבן נבנה למן ראשית ימיה של הרפובליקה הפדרלית באמצעות יצירת ניגוד בין הגרמנים לנאצים ולפסוודו-נאצים - כל אותם גרמנים טובים שרק נראו נאצים, אבל במסתרי לבם התנגדו למשטר. הוא בנה עבר שהציג את הנאצים כמי שהשתלטו על גרמניה שלא על דעתם של הגרמנים. הגרמנים היו קורבנות הנאצים ובעיקר היו קורבנותיו של היטלר - שהודר מן הגרמניות, ותואר כ"אחר" באופן פיסי ומנטאלי: שחור, קטן, צרחן, דמוני.

סרטו של לוי מוסיף נדבך, מוקצן במיוחד, לסיפור-העל הזה: לאחר שהוצגו הגרמנים כקורבנותיו של היטלר והנאצים, ולאחר שלאחרונה הוצגו גם הנאצים כקורבנות הנאצים, מתאר עתה "הפיהרר שלי" גם את היטלר כקורבן הנאצים. משום כך, ואולי גם מפני שהסרט מתיימר להיות סאטירה בוטה, מתמצתת יצירתו יותר מכל קודמותיה באופן גס ושקוף את הסיפור שבחרו הגרמנים לספר לעצמם על הרייך השלישי והשואה.

הסרט של לוי מציג את הנאצים בסלחנות, כאנשים נלעגים ומשעשעים, בלתי מאיימים. הנאצים כולו הוא סלפסטיק, שרשרת של תאונות קומיות, של כסילות, להבדיל מרשעות, המעוררת בהכרח אמפתיה. לוי אינו הראשון המציג את הצד הקומי כביכול של הנאצים; "החיים יפים", סרטו זוכה האוסקר של רוברטו בניני, כבר עשה זאת לפניו. אלא שבסרט של לוי ההתבדחות משתלטת על כל הסיפור ואינה מותירה מקום לכל נקודת מבט אחרת. היא מטיפה לצופה

שאחרי ככלות הכל ראוי להתייחס לימים ההם במידה של סלחנות, ואפילו של בדחנות.

"הפיהרר שלי" מתיימר להציג את הפסיכולוגיה של היטלר, לא את מעשיו (להם יש רמיזות קלות בסרט). הוא גם אינו מקשר בין היטלר לבין מה שקורה בחוץ. יועציו של היטלר, לדוגמה, מקפידים להסתיר ממנו את ההרס שנגרם לברלין, ולפני הסיור המתוכנן בעיר הם מבקשים לקומם מחדש את חזיתות הבתים כדי שלא יגלה את האמת על מוראות המלחמה. היטלר עצמו אינו אלא בובה ביד הסובבים אותו, בעיקר גבלס, שאליו חובר אדולף היהודי כדי להציל את אדולף הגרמני מהתרסקות נפשית.

לוי מציג את היטלר כילד מוכה שאביו התעלל בו, וכמי שהרצון להשמדת העם היהודי נולד בילדותו המוכה. לקול רשרוש שקיות הפופקורן של הקהל מפציר לוי בצופים להביט בו, בהיטלר המסכן כל כך, אל מול אסונו המתקרב. סדרה של סצנות מציגה את היטלר כחובב כלבים ואוהב ילדים, מחפש חום ונכנס למיטה יחד עם אדולף היהודי ואשתו; בתולי שאינו מצליח להתנות אהבים עם אווה בראון; שובב המנסה, כשהוא משיט ספינה באמבט מוקצף, לחוות משהו מילדות שלא זכה לה; נדיב, שאינו מהסס להפקיד את גורלו ביד פרופסור יהודי המובא אליו ממחנה ריכוז (המוצג כמחנה של עבודות כפייה, בלי לרמוז כמעט לזוועות המתרחשות בו). איזה צורר נפלא! אי משם, למד הצופה, הופיעה כת קטנה - ומבדחת להפליא, כבר אמרנו - והשתלטה על ארמון פלאים, ואי משם היא מנהלת מלחמה אבודה. יש במלחמה הזאת נאצים ויש בה יהודים. אך אין בה גרמנים, ואין בה השמדה, ואין בה כבשנים (מקלחות דווקא יש בה, אך כאשר מסובבים בהן את הברז, קולחים מהן מים טהורים וזכים, מחיי נפש).

הפרופסור אדולף גרינבאום, המומחה הגדול לדרמטורגיה, מתגלה כיסוד השראתו של יוזף גבלס; כלומר, לוי רומז לנו ששורשי הנאציזם נמצאים ביהודים. הנאצים נדרשים לשירותיו של גרינבאום מפני שהוא, היהודי, ורק הוא, יכול לברוא מחדש את הפיהרר. וגרינבאום אכן מיטיב לעשות כן: ללחוץ בנפשו הרגישה של היטלר על אותן נקודות נסתרות שיקוממו מחדש את הנואם הגדול, משלהב ההמונים, למאמץ אחרון. בסצינת הסיום של הסרט מאבד היטלר את קולו ואינו יכול לנאום לפני הקהל הממלא את הכיכר. מי נואם במקומו את נאום המוטיווציה הנלהב? - אדולף היהודי, כמובן, תמונת הראי של אדולף הגרמני. היטלר נברא כאן מחדש - כגולם שנוצר בהשראת יהודי ויכול לקום לתחייה רק בהבל פיו של יהודי, ומכאן למד הצופה במובלע שהיטלר הוא אשמת היהודים, וממילא אינו יכול להיות אשמת הגרמנים, שאינם קיימים בסרט אלא כסטטיסטים.

סרטו האלמותי של צ'רלי צ'פלין, "הדיקטטור הגדול" (שעלה לראשונה לאקרנים ב-1940), נמצא, כמובן, ברקע סרטו של לוי. יחי ההבדל הקטן. רגע השיא של "הדיקטטור הגדול" הוא הרגע שבו צ'פלין יוצא כביכול מן הסרט אל החיים ומן הסרט אל מטא-סרט. את דמותו של היהודי העולה לנאום מחליפה דמות מהחיים, דמותו של צ'רלי צ'פלין, "האמיתי", שאומרת לצופים, עד כאן, זה לא משחק, זה אמיתי, הנאציזם הוא דבר אמיתי, והוא מסוכן. נאום החרף של צ'פלין נגד גרמניה הנאצית ובעד העולם הדמוקרטי הוא בדיעבד אחד מתמרורי האזהרה החשובים שהורמו נגד הנאציזם ערב מלחמת העולם השנייה. סרטו של לוי רצה ודאי ליצור אלוזיה לסצינה המהוללת הזאת, אבל עושה בדיוק את ההפך. לוי מטיף לצופיו: הכל משחק, היטלר אינו אלא שחקן בדרמה פסיכולוגיסטית, ומי שמלמד אותו לשחק טוב כל כך אינו אלא אדולף היהודי.

בניגוד ל"דיקטטור הגדול", אדולף גרינבאום אינו יוצא ממסגרת הסרט, אלא נושא מתחת לדוכן את נאומו של אדולף הנאצי שאיבד את קולו. הוא נושא את הנאום הנאצי בלהט ובהצלחה לפני הכיכר הצפופה. רק בסופה של הסצנה הזאת (בתפנית שאין לה הצדקה פנימית) הוא משנה את נאומו ואומר כמה מלים נגד הנאציזם, נאום שאינו מגיע לסופו.

האלוזיה ל"דיקטטור הגדול" אינה מצילה את הסרט מן הקלון שבו, מפני שאין בה אמירה נגד הנאציזם ונגד זוועותיו, אלא אישור להתכחשות המתמשכת של הגרמנים לאחריות לשואה ולזוועותיה. אלמלא היה "הפיהרר שלי" חוליה אחרונה בשרשרת מטרידה, אלמלא קדמו לו שורה ארוכה של יצירות גרמניות שגם בהן היטשטשה דמותם של הנאצים בגבול הדק שבין האקסצנטרי לפאתטי, שגם אליהן נסחף קהל צופים גרמני גדול, סקרן, שרימה עצמו לחשוב שהוא מתמודד עם התקופה הנאצית, לומד על התקופה הנאצית, אבל למעשה אינו מתחיל אפילו להתעמת אתה - אלמלא כל זה, אפשר היה לראות בסרט של דני לוי תאונה תרבותית. מה עבר בראשו כשרקח את היצירה הזאת? אולי רצה באמצעות חדירה כביכול למעמקים פסיכולוגיים ליצור עוד יצירת מופת כמו "הדיקטטור הגדול". אולי פשוט התאמץ להתאים את יצירתו לנרטיב הגרמני ולהחניף לו. כך או אחרת, מוטב היה אלמלא עלה הסרט מעורר הקבס הזה אל האקרנים.

הסופר מרטין ולזר, בתשובה לשאלה של השבועון "ניוזוויק" בדבר הנאום הנודע שלו בכנסיית פאול, קבע שאי אפשר להכתיב לגרמנים איך עליהם לטפל בחרפת ארצם. ה"פיהרר שלי" הוא תמרור אזהרה והוכחה לכך שלקורבנות הגרמנים יש לא רק הזכות, אלא גם החובה, להתערב באופן שבו בוחרים

הגרמנים לספר לעצמם על עברם, שאם לא כן עלול העבר המזוויע הזה להיעלם במצולות השיכחה ולהימחק כלא היה.